

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ

INE 379 **ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ (15^{ος} – 19^{ος} αιώνας ΑΙΩΝΑΣ)** (Κ. ΚΟΜΗΣ)

Περίληψη: Πηγές και μεθοδολογία ιστορικής δημογραφίας: απογραφές, υπομνήματα, περιηγητικά κείμενα, ληξιαρχικά βιβλία, οικιστικό δίκτυο, ύψος και διασπορά του πληθυσμού στο χώρο. Παράγοντες μεταβολής του πληθυσμού: επιδημίες, λιμοί, πόλεμοι, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, μετανάστευση. Επιμέρους δημογραφικά χαρακτηριστικά: σύνθεση του πληθυσμού κατά φύλο και ηλικία, γαμηλιότητα, γεννητικότητα, θνησιμότητα.

Στόχοι και αναμενόμενα αποτελέσματα: Βασικός στόχος του μαθήματος, κατ' αρχάς και κατ' αρχήν, είναι η εξοικείωση των φοιτητών με την ποσοτική ιστορία. Παράλληλα όμως, καθοδηγούνται, οι φοιτητές, για την παραγωγή ερωτημάτων μεθοδολογικού τύπου, σε σχέση τόσο με την Ιστορία, γενικώς, όσο και με την Ιστορική Δημογραφία, ειδικώς. Στον πυρήνα των ερωτημάτων αυτών ευρίσκεται η κριτική αντιμετώπιση των πηγών, και μάλιστα των ποσοτικών πηγών, αλλά και η στατιστική αξιοποίηση των δεδομένων, περιορισμένη πάντως και ενταγμένη στα όρια που θέτει η Φιλοσοφική Σχολή.

Διάγραμμα του μαθήματος:

1. Ορισμός Ιστορικής δημογραφίας – Παράμετροι και συνάψεις με της κλάδους της Ιστορίας (Ιστορική γεωγραφία, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία, Ιστορία της Ιατρικής κ.ά.) και λοιπές κοινωνικές επιστήμες (Κοινωνιολογία – Ανθρωπολογία).

2. Τα ερωτήματα της Ιστορικής δημογραφίας στα οποία απαντά η Ιστορική γεωγραφία του πληθυσμού: συνολικό δημογραφικό μέγεθος του υπό έρευνα χώρου, στη μακρά διάρκεια, και κατανομή /εξέλιξη του πληθυσμού κατά επιμέρους πληθυσμιακές συγκεντρώσεις/οικισμούς: διαρκώς κατοικημένοι, ερημωμένοι και καινούργιοι οικισμοί στον χώρο.

3. Οι πρώτες πηγές για την Ιστορική δημογραφία του ελλαδικού χώρου: οικονομικά κατάστιχα της πρώιμης Λατινοκρατίας. Εξετάζονται παραδείγματα από την Πελοπόννησο κυρίως.

4. Η δημογραφική εικόνα των Επτανήσων, σύμφωνα με τα στοιχεία του Καστροφύλακα (Μαριανή Βιβλιοθήκη Βενετίας), κατά το δεύτερο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα. Στο συγκεκριμένο τρίωρο επιλέγονται τα στοιχεία που αφορούν στα Κύθηρα. Υποδεικνύονται δημογραφικοί δείκτες οι οποίοι υπολογίζονται με βάση τα συγκεκριμένα στοιχεία: αναλογία αγροτικού-αστικού πληθυσμού· αναλογία ανδρικού – γυναικείου πληθυσμού· κατανομή του πληθυσμού κατά ηλικιακή τάξη, τόσο σε επίπεδο συνόλου όσο και της επιμέρους πληθυσμιακής συγκεντρώσεις. Αναδεικνύονται οι σιωπές ως της το γυναικείο φύλο. 5. Κατά κάποιον τρόπο αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου μαθήματος. Εδώ επιλέγονται τα δεδομένα άλλων νησιών, διαφορετικών κατά περίπτωση (κατ' έτος και εξάμηνο), με προτίμηση τη Ζάκυνθο, όπου τα πρωτότυπα αριθμητικά στοιχεία αλλά και οι προτεινόμενοι δείκτες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επιτρέποντας, της φοιτητές, να κομίσουν περισσότερο διάφανες και σαφείς διαπιστώσεις, σε σύγκριση με το προηγούμενο τρίωρο μάθημα.

6. Από την ίδια σιοπιά εξετάζονται βενετικά κατάστιχα που αναφέρονται στην περιοχή Λασιθίου Κρήτης και διάφορες απογραφές που αφορούν στην Κέρκυρα και σε της βενετοκρατούμενες περιοχές (Κύπρος-Πελοπόννησος).

7. Αξιοποίηση, από την ίδια πλευρά, των βενετικών *Anagrafi* (1766-1770) [προερχομένων από την Μαριανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας], αναφερομένων αναλυτικά στον πληθυσμό των Επτανήσων κατά χωριό και επιμέρους κατηγορία (ως της την ηλικία και το φύλο) του πληθυσμού. Στο μάθημα δίνεται έμφαση σε μεθοδολογικά ζητήματα.

8. Παρουσίαση/αξιοποίηση των δεδομένων από οκτώ δημοσιευμένες αναλυτικές, βενετικές, απογραφές (κατά ενορία και νοικοκυριό) οι οποίες αναφέρονται στα Κύθηρα και καλύπτουν

επαρκώς τον 18^ο αιώνα· το υπόλοιπο καλύπτεται από έξι ακόμη, ανέκδοτες αυτές, απογραφές, αποκειμένες στο Ιστορικό Αρχείο Κυθήρων. Κατά την παρουσίαση αναδεικνύεται, της φοιτητές, η αξία της πηγής, η οποία επιτρέπει όχι μόνο να υπολογισθούν οι επιμέρους δημογραφικοί δείκτες αλλά και να εξετασθεί η εξέλιξη της στη διάρκεια του συγκεκριμένου αιώνα. Στο μάθημα, εξυπακούεται, τονίζονται τα μεθοδολογικά ζητήματα, σε συνδυασμό με την κριτική αντιμετώπιση της πηγής, το βασικότερο ίσως καθήκον του ιστορικού.

9. Βενετικές αναλυτικές απογραφές (του 1719 και 1780 περίπου), κατά νοικοκυριό, αναφερόμενες στον πληθυσμό της Πρέβεζας, και οικονομικά κατάστιχα της περιοχής που καλύπτουν σε ικανοποιητικό βαθμό τον 18^ο αιώνα. Οι πηγές επιτρέπουν τον υπολογισμό δημογραφικών δεικτών [εύρος και τύπος νοικοκυριών, ηλικιακή & κατά φύλο σύνθεση του πληθυσμού] και την άντληση σχετικών συμπερασμάτων, της τα οποία παρακινούνται οι φοιτητές. Οι δείκτες υπολογίζονται κεχωρισμένως (και συγκριτικώς) κατά επιμέρους πληθυσμιακό υποσύνολο [νοικοκυριά αυτοχθόνων-επήλυδων, νοικοκυριά χηρών και ευπόρων/benestanti], με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα συμπεράσματα. 10.Ο οθωμανικός χώρος: οικονομικοκοινωνικές δομές και τιμαριωτικές απογραφές. Εδώ γίνεται μία πρώτη παρουσίαση των συγκεκριμένων απογραφών, συνοπτικών και αναλυτικών, αλλά και των φορολογικών απογραφών, του κεφαλικού φόρου δηλαδή. Στο μάθημα τονίζονται οι διαφορές ανάμεσα στα βενετικά και τα οθωμανικά τεκμήρια δημογραφικού ενδιαφέροντος αλλά και της σύγχρονες απογραφές.

11.Το συγκεκριμένο μάθημα αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, συνέχεια και προέκταση του προηγούμενου. Εξετάζονται, αναλύονται και αξιοποιούνται οθωμανικά τεκμήρια του βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος – Μακεδονία) αλλά και άλλων περιοχών (της η Εύβοια). Εδώ της δίνεται έμφαση στα μεθοδολογικά ζητήματα, σε σχέση πάντοτε με το περιεχόμενο εκάστου τεκμηρίου.

12. Εν προκειμένω εξετάζεται ο νησιωτικός χώρος, αντλώντας δημογραφικές πληροφορίες από διαφορετικά αλλά και συμπληρωματικά μεταξύ των ιστορικά τεκμήρια: τοπωνύμια, περιηγητικά κείμενα, νεότερες απογραφές (καποδιστριακές αλλά και μεταγενέστερες απογραφές, του ελληνικού κράτους). Η σύνθεση των διαπιστώσεων οδηγεί σε σχετικώς συμπαγή συμπεράσματα

13. Ο κύκλος των μαθημάτων κλείνει με την κατακλειίδα, η οποία απαρτίζεται από τα επιμέρους συμπεράσματα στο σύνολό της και από της κατά περίπτωση ομοιότητες (και αντιστοίχως διαφορές). Τα εν λόγω τελικά συμπεράσματα, ως είναι ευνόητο, αποτελούν απόρροια των ιδιαιτεροτήτων εκάστης πηγής αλλά και των όρων παραγωγής της κατά το ιστορικό παρελθόν.

Βασική Βιβλιογραφία:

- Κόμης Κώστας, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας, 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα 1999
- *Ιστορικοδημογραφικά. Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999
- Νησιωτικά. Πληθυσμιακές μετακινήσεις, Δημογραφικές ανακατατάξεις και Οικονομικές διαμορφώσεις. Από την οθωμανική περίοδο στον 20^ο αιώνα*, Ιωάννινα 2004
- *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα 1995, 2005
- Μαλτέζου Χρύσα (επιμ.-πρόλ.), *Απογραφές Κυθήρων (18^{ος} αι.)*, τόμ. 1-3, Αθήνα 1997
- Παναγιωτόπουλος Βασίλειος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1985
- Σπανάκης Στέργιος, «Οι οικισμοί της Επτανήσου και οι κάτοικοι των τον 16^ο αιώνα», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου (Αργοστόλι-Αηξούρι 17-21/5/1986)*, τόμ. 1, Αργοστόλι 1989, σ. 107-128
- Armengaud A.-Dupâquier J., *Histoire générale de la population mondiale*, Παρίσι 1968
- Balta Ev., *L' Eubée à la fin du XVe siècle. Économie et population. Les registres de l' année 1474*, Αθήνα 1989

- , *Rural and Urban population in the sancak of Euripos in the early 16th century*, Offprint from "Αρχαίον Ευβοϊκών Μελετών", τόμ. 29/1990-1991, Αθήνα 1992
- Demeny Paul - McNicoll Geoffrey, *Encyclopedia of population*, Νέα Υόρκη 2003
- Flinn M. W., *Il Sistema Demografico Europeo 1500-1820*, Μπολόνια 1983
- Laslett P.-Wall R. (επιμ.), *Household and Family in past time*, Cambridge Univ. Press 1972
- Longnon Jean - Topping Peter, *Documents sur le régime des terres dans la Principauté de Morée au XIVe siècle*, Παρίσι-Χάγη 1969
- Pulaha Selami, *Popullsia shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV-XVI (Studime dhe Dokumente)*, Τίρανα 1983
- Todorov N.-Velkov A., *Situation démographique de la péninsule balkanique (fin du XVe s.-début du XVIe s.)*, Σόφια 1988
- Todorova M., *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, The American University Press 1993
- *Villages désertés et Histoire Économique, XIe –XVIIIe siècles*, Ecole Pratique des Hautes Études, Παρίσι 1965

Εξέταση του μαθήματος: Γραπτή εξέταση

INE 359 ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ. ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ (15^{ος} – 19^{ος} αιώνες) (Κ. ΚΟΜΗΣ)

Περίληψη: Ιστορικές πηγές και μεθοδολογία αξιοποίησης αυτών. Τα αξιοποιούμενα τεκμήρια, στο πλαίσιο του μαθήματος, προέρχονται από οθωμανικές και κυρίως βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου και χρησιμοποιούνται προκειμένου να διερευνηθούν πλευρές της Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας. Κατ' αρχάς, γίνεται μία συνοπτική παρουσίαση των ελληνικών αρχείων στο σύνολό τους, αναδεικνύοντας τις πλέον ενδιαφέρουσες, από τις διαθέσιμες, αρχειακές ενότητες. Εν συνέχεια, εξετάζονται τα τεκμήρια, κατά ιδιαίτερη κατηγορία, με τη συμμετοχή των φοιτητών.

Στόχοι και αναμενόμενα αποτελέσματα: Μέσω του εγχειρήματος, στο σύνολό του, ενισχύεται η εκδήλωση πρωτοβουλίας, εκ μέρους των φοιτητών, προκειμένου να διατυπώνουν προτάσεις χρήσης και αξιοποίησης των διαθέσιμων ιστορικών τεκμηρίων.

Τρόπος εξέτασης: Γραπτή εξέταση

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΞΑΜΗΝΟ

INE 361 Ο ΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (18^{ος} – 19^{ος} αι.): ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 (Κ. ΚΟΜΗΣ)

Περίληψη και συνοπτικό περίγραμμα μαθήματος: Κατ' αρχάς, εξετάζονται οι βασιικές παράμετροι της οθωμανικής εξουσίας (όπως διοικητικό σύστημα, αγροληπτικές σχέσεις και φορολογικό σύστημα). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην εξέλιξη των παραμέτρων αυτών που οδήγησε σε τριβές στις σχέσεις ανάμεσα στην εξουσία και τους κυριαρχούμενους πληθυσμούς, ιδιαίτερα στον 19^ο αιώνα. Ακόμη, σε σχέση με την τελική έκβαση, την Επανάσταση του 1821 δηλαδή, εξετάζονται και άλλα ζητήματα, όπως ο Διαφωτισμός αλλά και ο θρησκευτικός παράγων (κατ' αρχάς αντιθετικός αυτός, αλλά οπωσδήποτε περισσότερο σύνθετος και άξιος περαιτέρω διερεύνησης). Στο μάθημα εξετάζεται επίσης και ο κόσμος των κλεφταρματολών, ένα ιδιαίτερο πολιτικοκοινωνικό μόρφωμα, με σύνθετους έως αντιφατικούς δεσμούς με την εξουσία και με εσωτερικές διαιρέσεις, από το οποίο προήλθε πάντως ο κύριος όγκος του επαναστατικού στρατιωτικού δυναμικού. Σε ό,τι αφορά στα αποτελέσματα της Επανάστασης,

πέραν των ιδεολογικών και πολιτικών προϊόντων εξετάζονται επίσης και οι πληθυσμιακές μετακινήσεις που προκάλεσαν οι πολεμικές συγκρούσεις, από τα θεαματικότερα ίσως δεδομένα της περιόδου και με πολλαπλές περαιτέρω ακολουθίες. Το μάθημα λαμβάνει υπ' όψιν τα βιβλιογραφικά δεδομένα των τελευταίων ετών, μέρος των οποίων, αξίζει να σημειωθεί, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ακόμη, χρησιμοποιούνται πολυάριθμα τεκμήρια της εποχής, τα οποία μελετώνται και αναλύονται από κοινού με τους φοιτητές.

Στόχος του μαθήματος: Η εξοικείωση των φοιτητών με την ανάλυση και την χρήση των τεκμηρίων της εποχής διερεύνησης.

Τρόπος εξέτασης: Γραπτή εξέταση

INE 406 ΝΟΣΟΙ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ (Κ. ΚΟΜΗΣ)

Περίληψη: Από την ανθρωποβόρο πανώλη στον εφιάλτη του AIDS. Οι δημογραφικές, κοινωνικές, οικονομικές και ψυχολογικές παρενέργειες. Επίσης, ο θρησκευτικός και ιδεολογικός παράγοντας, στο πλαίσιο των πανδημιών και της ιδρυματοποίησης των κοινωνιών. Εξετάζονται πηγές της εποχής. Βασικός στόχος του μαθήματος είναι η παραγωγή σύνθετης σκέψης και ανάλογης αντιμετώπισης των ιστορικών φαινομένων, εκ μέρους των φοιτητών, στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών και του διαλόγου με την Ιστορία, στη μακρά διάρκεια. Αυτό επιχειρείται κυρίως από την εξέταση και αξιοποίηση των γραπτών ιστορικών πηγών.

Περιγραμμά μαθημάτων:

1.Εισαγωγικό μάθημα σχετικό με το φαινόμενο και το βίωμα του θανάτου, στον δυτικό κυρίως κόσμο, με βάση το έργο του Φίλιπ Αριές και του Μισέλ Βοβέλ. Τυπολογία και διαφοροποιήσεις στη διαχείριση του θανάτου στη μακρά διάρκεια: από τους μέσους χρόνους στη Νεωτερικότητα.

2. Κατά μία άποψη, συνέχεια και κυρίως επέκταση, εις βάθος, του προηγούμενου μαθήματος. Τονίζονται ιδιαίτερος οι τομές και οι μεταβολές, στο πλαίσιο της ιστορίας αλλά και των κοινωνικών επιστημών (κυρίως Κοινωνιολογία, Κοινωνική Ψυχολογία και Κοινωνική Ανθρωπολογία).

3. Μία πρώτη μετατόπιση στον χώρο, συνεχίζοντας με ελλαδικές περιοχές. Σε αυτή τη φάση, στο συγκεκριμένο μάθημα, για μία πρώτη πρόσληψη εκ μέρους των φοιτητών, χρησιμοποιούνται πολυάριθμες πηγές, εξωτερικώς μεν διαφορετικές μεταξύ των αλλά οπωσδήποτε συμπληρωματικές και, καθώς διαπιστώνεται, ελκυστικές όχι μόνο για τους ίδιους αλλά και για τον διδάσκοντα. Πρόκειται για διαθέσιμες, προσερχόμενες από οθωμανικές και κυρίως βενετοκρατούμενες περιοχές, μοιρολόγια (από Μάνη και Ήπειρο), ενώ, σε άλλο επίπεδο, προς κατανόηση του βιώματος της απώλειας, χρησιμοποιείται και σύγχρονη ποίηση.

4.Εδώ εξετάζονται οι όροι παραγωγής, διάδοσης, υποχώρησης ή και εξαφάνισης των νόσων. Κατά βάση αξιοποιούνται οι γνωστές εργασίες του Mirko Grmek, του Jared Diamond αλλά και άλλων συγγραφέων (όπως του Braudel, επί παραδείγματι), ιστορικών, γιατρών και βιολόγων.

5.Εξετάζονται οι δημογραφικές και κοινωνικές συνέπειες των επιδημιών. Κατ' αρχάς, χρησιμοποιούνται τα αναφερόμενα από τον Θουκυδίδη για τον λοιμό των Αθηνών και εν συνεχεία αναφορές που σχετίζονται με την επιδημία πανώλης, παροτρύνοντας τους φοιτητές να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές ως προς τις κοινωνικές παρενέργειες.

6.Αναλύονται πηγές της εποχής, αναφερόμενες σε επιδημίες πανώλης στον χώρο των βενετοκρατούμενων Επτανήσων. Εκτός από τα πραγματικά δεδομένα, ως προς την νόσο, ανιχνεύονται οι κοινωνικές συνέπειες, με τη συμμετοχή των φοιτητών.

7.Οι επιδημίες πανώλης κατά τον 19^ο αιώνα στην Πελοπόννησο, την Αττική και άλλες περιοχές. Το μάθημα επικεντρώνεται στην επιδημία που έλαβε χώρα στον Πόρο κατά το 1837, σε σχέση με τη διαχείριση της νόσου, εκ μέρους του οθωνικού καθεστώτος, καθώς και τις συνέπειες στο κοινωνικό σώμα.

8. Η γεωγραφία της χολέρας κατά τον 19^ο αιώνα: από την Ινδία στον δυτικό κόσμο. Η παρουσία της νόσου στο οθωμανικό (ανατολικό) Αιγαίο, στα εδάφη του Ελληνικού Βασιλείου και στα υπό αγγλική κυριαρχία Επτάνησα. Ανιχνεύονται κοινά στοιχεία ως προς την ερμηνεία και τη διαχείριση της νόσου.

9. Η λέπρα κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα στον ελλαδικό χώρο. Το μάθημα επικεντρώνεται στην Πελοπόννησο και το ανατολικό Αιγαίο, όπου η νόσος υπήρξε ιδιαίτερα διαδεδομένη. Εξετάζονται οι ιστορικές συγκυρίες και τα κοινωνικά παρεπόμενα.

10. Η μακρά ιστορία της ελονοσίας: από την αρχαιότητα στις αρχές του 20^ο μ.Χ. αιώνα. Το μάθημα εστιάζεται στις περιβαλλοντικές συνθήκες που ευνόησαν την επιβίωση της νόσου επί αιώνες, καθώς επίσης στον αγώνα της ιατρικής εναντίον της κατά το πρώτο ήμισυ του 20^ο αιώνα. Ακόμη, εξετάζονται και οι δημογραφικές συνέπειες της ελονοσίας.

11. Από τη σύφιλη του 16^{ου} αιώνα στο Aids των ημερών μας. Ανιχνεύονται και συγκρίνονται τόσο οι ιστορικές συγκυρίες όσο και οι κοινωνικές συνέπειες των δύο νόσων, αντλώντας συμπεράσματα ως προς τις ομοιότητες αυτών

12. Ψυχικά προβλήματα και ψυχιατρεία: το βίωμα και ο λόγος του Γεωργίου Βιζυηνού, του Ρώμου Φιλόρα και του Γιώργη Ζάρκου. Αναλύεται επίσης η αμφισβήτηση της ψυχιατρικής και του ψυχιατρείου (καθώς και λοιπών ιδρυμάτων) κατά τις τελευταίες δεκαετίες [βλέπε το κίνημα της Αντιψυχιατρικής]. Στο ίδιο τρίωρο εξετάζεται επίσης η φυματίωση και οι μεταφορές της, ακολουθώντας την προβληματική της Susan Sontag.

13. Στην κατακλείδα συνοψίζονται όσα αναλύονται κατά τα προηγούμενα μαθήματα. Παράλληλα, προχωρούμε, με τη συμμετοχή των φοιτητών, σε περαιτέρω, συνολικές, διαπιστώσεις, αποφεύγοντας πάντως οποιεσδήποτε προβολές για το μέλλον.

Βασική Βιβλιογραφία

- Ackerknecht E. H., *Ιστορία της Ιατρικής*, Αθήνα 1998
- Alibert J. L., *Description des Maladies de la peau*, τόμ. 2, Βρυξέλες 1825
- Ariès Ph., *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου*, τόμ. 1 & 2, Αθήνα 1997 & 1999
- , *Ο άνθρωπος μπροστά στο θάνατο. Δοκίμια*, Αθήνα 1988
- Bériac Françoise, *Histoire des Léproux au Moyen Age. Une société d'exclus*, Παρίσι 1988
- Braudel Fernand, *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός και Οικονομία (XVος-XVIIIος αιώνας)*, τόμ. Α', Αθήνα 1995
- Defoe Daniel, *Η πανούκλα στο Λονδίνο*, Αθήνα 1988
- Di Folco Philippe, *Dictionnaire de la Mort*, Παρίσι 2010
- Diamond Jared, *Όπλα, μικρόβια και ατσάλι. Οι τύχες των ανθρώπινων κοινωνιών*, Αθήνα 2006
- Dols Michael W., *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press 1977
- Duliscouet Eugène, *Les Léproux au Moyen Age en France*, Bordeaux 1906
- *Essai sur la condition sociale des Léproux au Moyen-Age principalement en Belgique et dans les pays limitrophes par Feu F. F. J. Lecouvet, et son vivant professeur à l' Athénée Royal d' Anvers*, Gand 1865
- *Examen des Éléphantiques ou Léproux. Recueilly de plusieurs bons et renommez Auteurs, Grecs, Latins, Arabes et François, Par G. des Innocens, Chirurgien, natif et habitant de Tolose*, Lyon 1595
- Fox Tilbury, *Leprosy, Ancient and Modern with notes taken during recent travel in the East*, Edinburgh 1816
- Grmek Mirko D., *Ιστορία του Έιτζ*, Αθήνα 1992
- , *Οι ασθένειες στην αυγή του δυτικού πολιτισμού*, Αθήνα 1989
- Laplanche Jean et Pontalis J.-B., *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, Αθήνα 1986
- Marcombe David, *Leper knights. The order of St. Lazarus of Jerusalem in England, c. 1150-1544. Studies in the History of Medieval Religion*, The Boydell Press 2004
- Morrow A., Prince, *Leprosy, Reprinted from Twentieth Century Practice of Medicine, vol. XVIII*, Νέα Υόρκη 1899

- Nettleton Sarah, *Κοινωνιολογία της Υγείας και της ασθένειας*, Αθήνα 2002
- Nysten P. – N., *Dictionnaire de Médecine, et des sciences accessoires à la Médecine*, Παρίσι 1814
- Saunier G., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Τα μοιρολόγια*, Αθήνα 1999
- Stéphanos Clon, *La Grèce au point de vue Naturel, Ethnologique, Anthropologique, Démographique et Medical. Extrait du Dictionnaire Encyclopédique des Sciences Médicales*, Παρίσι 1884
- Szasz T. S., «Η ψυχιατρική ταξινόμηση σαν στρατηγική προσωπικής καταπίεσης», Szasz T. S. - R. D. Laing, *Δύο δοκίμια για την ψυχιατρική καταπίεση*, β' έκδ., Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα χ.χ.ε.
- , *Ο μύθος της ψυχικής αρρώστειας*, Αθήνα 1976
- Vigarello Georges, *Το καθαρό και το βρόμικο. Η σωματική υγιεινή από τον μεσαίωνα ως σήμερα*, Αθήνα 2000
- *Voyages chez les lépreux par le Dr Zambaco Pacha*, Παρίσι 1891
- Vouvelle Michel, *Ο θάνατος και η Δόση. Από το 1300 ως τις μέρες μας*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 2000
- Yalom Marilyn, *Τα αμερικάνικα νεκροταφεία. 400 χρόνια ιστορίας μέσα από τα κοιμητήρια και τους τόπους ταφής*, Αθήνα 2010
- Zambaco Démétrius Al. , Pacha (de Byzance), *La lèpre à travers les siècles et les contrées. Anthologie*, Παρίσι 1914
- Βερβέρης Γιάννης - Παπαγεωργίου Κώστας (επιμ.), *Ελληνική ποιητική ανθολογία Θανάτου του εικοστού αιώνα*, Αθήνα 1995
- Γαρδικας Δ., *Ειδική Νοσολογία*, Αθήνα 2005
- Γρίβας Κλεάνθης, *Αποδιοπομπαίος τράγος. Ψυχική «αρρώστια» και τοξικομανία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1984
- Ζάρκος Γιώργης, *Ζωντανά πτώματα*, Αθήνα χ.χ.ε.
- Ηπίτης Π. Κ., *Η πανώλη εις Πόρον ή Ημερολόγιον των εις ταύτην την νήσον κατά τον Απρίλιον, Μάιον και Ιούνιον του έτους 1837 διατρεζάντων*, εν Αθήναις 1837
- Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμ. πρώτος, Αθήνα 1975
- Ιστορίες τρέλας από την ελληνική λογοτεχνία*, επιμ. Γ. Σολδάτος, Αθήνα 1994
- Καλογιάννη Ελένη, *Προνεωτερικές αφηγήσεις περί νοσηρής σεξουαλικότητας*, Αθήνα 2008
- Κανγιλέμ Ζορζ, *Το κανονικό και το παθολογικό*, Αθήνα 2007
- Καρδαμάτης Ιωάννης Π., *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, εν Αθήναις 1924
- Κιατίπης Βασίλειος Ι., *Η πανώλη εις Πόρον και ο Κάρολος Βίπμερ εις την Ελλάδα ή Παράρτημα του Ημερολογίου των εις Πόρον κατά το περασμένον καλοκαίριον του 1837 διατρεζάντων και ολίγα τινά περί της ταχείας καταστροφής του μιάσματος της πανώλης και περί της ολιγοστεύσεως των ημερών της εκκαθάρσεως*, εν Αθήναις 1837
- Κόμης Κώστας, *Χολέρα και Λοιμοκαθαρήτριά (19^{ος}-20^{ος} αιώνας). Το παράδειγμα της Σαμπούλας*, Ιωάννινα 2005
- Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1995
- Κοριτσόγλου Αγαμ. Χ., *Επιδημιολογικά και εργαστηριακά έρευνα επί της λέπρας, Διατριβή επί διδακτορία*, Αθήνα 1949
- Κουγέας Σωκράτης, *Τραγούδια του Κάτω Κόσμου. Μοιρολόγια της Μεσσηνιακής Μάνης*, Αθήνα 2000
- Κριτωτάκη Δέσπω – Λέκκα Βάσια, «Νοήματα και εμπειρίες των νευροψυχιατρικών νοσημάτων και πρακτικών. Παιδιά και νέοι στα εξωτερικά ιατρεία του Αιγινήτειου Νοσοκομείου (1904-1940)», *Σύναψις*, τόμ. 8, τχ. 25, Απρ., Μάιος, Ιούν. 2012, σ. 47-53
- Κωνσταντινίδου Κατερίνα, *Το κακό οδεύει έρποντας...Οι λοιμοί της πανώλης στα Ιόνια Νησιά (17^{ος}-18^{ος} αι.)*, Βενετία 2007
- Κωστής Κώστας, *Στον καιρό της πανώλης*, Ηράκλειο 1995
- Λιβαδάς Γρ., «Το πρόβλημα ελονοσίας εν Ελλάδι και γενικά αρχαί περί της αντιμετώπισεως αυτού», *Αρχαία Υγιεινή*, περ. Β', έτος 1^{ον} /τχ. 1ον, Απρ. 1937, σ. 13-21

- Μακρουσιώτη Δήμητρα (επιμ.-εισαγωγή), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2004
- Μητσάκης Μιχαήλ, *Εισ τον οίκον των τρελλών*, εισαγ., φιλολογ. επιμέλεια Γιάννης Παπακώστας, Αθήνα 2004
- Πολυχρονίδης Ιωάννης Ε., *Δημόσια Υγεία, Κοινωνική Πρόνοια, Υγειονομική Πολιτική στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913). Δημόσια Υγεία και Κοινωνική Πρόνοια στην Ευρώπη, την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2010
- Ρόζος Βασίλειος, *Ιστορικά ιατρικά δοκίμια*, Αθήναι 1980
- Σαββάκης Μάνος, *Οι λεπροί της Σπιναλόγκας. Ιατρική, Εργλεισμός, Βιωμένες Εμπειρίες (1903-1957)*, Αθήνα 2008
- Σόντακ Σούζαν, *Η νόσος ως μεταφορά. Το AIDS και οι μεταφορές του*, Αθήνα 1993
- Σπανιάκης Στέργιος, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τόμ. 3, Ηράκλειο 1935
- Στούρνας Κώστας, *Η «Σωτηρία» τόπος μαρτυρίου των φθισικών (1936)*, Αθήνα 2010
- Φιλύρας Ρώμος, *Η ζωή μου εις το Δρομοκάϊτειον και άλλα αυτοβιογραφικά*, Αθήνα 2007
- Φουκώ Μισέλ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα 1989
- , *Η γέννηση της κλινικής*, Αθήνα 2012
- , *Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή*, Αθήνα 2007
- , *Ψυχική αρρώστεια και ψυχολογία*, Αθήνα 1988

Τρόπος εξέτασης: Γραπτές εξετάσεις